

تحلیلی بر ابعاد، دستاوردها و پیامدهای انتخاب و معرفی نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی

حسام‌الدین غلامی

استادیار، مؤسسه آموزش و ترویج کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، ایران

رایانامه: ja.ghasemi@areeo.ac.ir

جواد قاسمی

استادیار، مؤسسه آموزش و ترویج کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، ایران

رمضانعلی قباخلو

رئیس دبیرخانه ستاد انتخاب نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی

سید رضا اسحاقی

دکتری ترویج کشاورزی، دانشگاه تهران

چکیده:

افزایش روزافزون جمعیت جهان و چالش‌های پیش رو در زمینه تضمین امنیت غذایی، کیفیت و سلامت محصولات کشاورزی، ضرورت توجه هر چه بیش تر به توسعه منابع انسانی فعال در این بخش را نشان می‌دهد. در این راستا، وزارت جهاد کشاورزی، همه ساله نسبت به شناسایی، انتخاب و معرفی نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی در سطح ملی اقدام می‌نماید. این فرآیند با سابقه نسبتاً طولانی ۳۴ ساله در کشور، دارای ابعاد، دستاوردها و پیامدهای فنی، سیاست‌گذاری، ترویجی و اجتماعی - فرهنگی منحصر بفردی چون گستردگی و جامعیت، ایفای نقش به‌عنوان یک فعالیت ترویجی اثربخش (مانند کانون‌های یادگیری)، ایجاد رقابت در بخش کشاورزی و منابع طبیعی، معرفی بخش کشاورزی و منابع طبیعی در سطح جامعه، تجلیل از کشاورزان پیشرو، بهبود جایگاه ترویج و آموزش و تحقیقات کشاورزی، تاکید و ترویج سیاست‌های اصلی و کلان وزارت جهاد کشاورزی، بهبود ارتباطات و تعاملات سطوح ستادی و عملیاتی وزارتخانه تا سطح پهنه‌ها و بهره‌برداران و احصاء مسائل و مشکلات و نیازهای واقعی بخش، هم‌افزایی هر چه بیش تر توان کارشناسی همکاران مجموعه وزارتخانه و کمک به اجرای هر چه بهتر سیاست‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی است که توجه کافی به این موارد می‌تواند در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی، راهگشای بخشی از مشکلات باشد.

کلیدواژه‌ها: ترویج کشاورزی، کشاورز نمونه، کشاورز پیشرو، کانون یادگیری.

مسائل و مشکلات بهره‌برداران و فعالان این بخش، معرفی قابلیت‌ها و دستاوردهای بخش کشاورزی و منابع طبیعی به آحاد جامعه، معرفی برترین‌های بخش و فراهم نمودن بستری الگوساز برای تأسی سایر بهره‌برداران، همه ساله نسبت به شناسایی، انتخاب و معرفی نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی در سطح ملی اقدام می‌نماید. ابعاد، کارکردها و اهداف این برنامه در ایران، از آن چه در برخی منابع آمده است؛ بسیار گسترده‌تر است. بنابراین این نوشتار قصد دارد به‌طور مختصر به تحلیل ابعاد، اهداف، کارکردها و دستاوردهای آن در شرایط کشور بپردازد.

◀ نگاهی اجمالی به جایگاه کشاورزان نمونه در ادبیات ترویج کشاورزی

امروزه حوزه فعالیت‌ها و کارکردهای ترویج بسیار گسترده شده است. تعریفی که توسط کریستوپلوس و همکاران (۲۰۰۱) ارائه شده است ترویج کشاورزی را به‌عنوان نظامی توصیف کرده است که دسترسی کشاورزان و دیگر کنشگران بازار به دانش، اطلاعات و فناوری را تسهیل می‌کند؛ تعامل آنها با دیگر شرکا در زمینه‌های تحقیق، آموزش، تجارت و سایر موسسات مرتبط را تسهیل کرده و به آنها در جهت بهبود مهارت‌ها و شیوه‌های فنی، سازمانی و مدیریتی خود کمک می‌کند (آیل، ۲۰۱۶). از نظر لوئیس و ون دن بن (۱۳۹۴)، ترویج مجموعه‌ای از اقدامات حرفه‌ای ارتباطی است و هدف آن، ایجاد واکنش‌های مناسب در افراد است تا در نهایت به حل مسائل آنها کمک کند که این امر از طریق توسعه یا القای شیوه‌های نوینی از هماهنگی‌ها و سازگاری‌ها «بین مردم»، «بین مردم و ابزارها و دستگاه‌های فنی» و یا «بین مردم و پدیده‌های طبیعی» انجام می‌شود. به این ترتیب، همان‌طور که ارتباطات انواع بسیار گسترده‌ای دارد؛ ترویج نیز نوع خاصی از ارتباطات است که به هیچ‌وجه نمی‌توان آن را چنان‌که در گذشته مرسوم بوده است به نشر نوآوری یا صرفاً آموزش کشاورزان محدود کرد. به همین دلیل، باید از روش‌ها و راهبردهای گوناگون و متنوعی استفاده کرد تا بتوان به اهداف گسترده ترویج دست یافت. در این راستا، استفاده از کشاورزان نمونه، یکی از

روند افزایشی جمعیت جهان هم‌چنان تا رسیدن به نه میلیارد تن در میانه قرن حاضر ادامه خواهد یافت توان خرید بالاتر مردم نیز، افزایش تقاضا برای مواد غذایی را تشدید خواهد کرد (گودفرای و همکاران، ۲۰۱۰) و باید تولید غذا تا آن زمان در سراسر جهان دو برابر شود (ایگیهون و بابالولا، ۲۰۱۷). بنابراین، تضمین امنیت غذایی برای چنین جمعیتی هم‌چنان یکی از چالش‌های مهم جهانی است که با وجود برخی عوامل مانند تغییر اقلیم و خشکسالی، دشوارتر نیز خواهد شد (گروت، ۲۰۱۴). همچنین، امروزه کیفیت و سلامت محصولات کشاورزی نیز به یکی از دغدغه‌های برنامه‌ریزان و سیاستگذاران حوزه غذا و کشاورزی عصر حاضر تبدیل شده است (یاداو و پاتاک، ۲۰۱۶). در این فرآیند، نیروی انسانی دارای نقشی محوری در توسعه پایدار بخش کشاورزی است و به تمامی کارگزاران این بخش و تولیدکنندگان آن، به‌عنوان توانمندی‌های بالقوه در عرصه امنیت غذایی نگریسته می‌شود که باید در جهت رشد و شکوفایی و تبدیل آنها به قابلیت‌های بالفعل تلاش شود. در این راستا، استفاده از کشاورزان نمونه، یکی از راهبردهای ترویج کشاورزی است. یکی از اهداف این راهبرد نشر فناوری‌ها و شیوه‌های نوین در بین جمعیت خرده‌مالکان در جهان است (فرانزل و همکاران، ۲۰۱۳). کشاورزان نمونه، کشاورزانی هستند که به‌عنوان الگوی دیگر کشاورزان انتخاب می‌شوند (بنینکاسا، ۲۰۱۹). این روش، شامل شناسایی کشاورزانی است که روش‌ها، نگرش‌ها و عملکرد حرفه‌ای آنها به مراتب برتر از دیگران است، به‌طوری که می‌توان آنها را به‌عنوان الگو و نمونه برای سایرین معرفی کرد. مقصود از انتخاب کشاورز نمونه، نشان دادن روش‌ها و عملیات مناسب کشاورزی از طریق تاکید بر عملکرد کشاورز نمونه در محل، ترغیب ارباب‌رجوع به پذیرش روش‌های بهتر کشاورزی و ایجاد یک محیط مناسب یادگیری است (شعبانعلی فمی، ۱۳۸۸). در کشورمان، وزارت جهاد کشاورزی با هدف ترغیب فعالان عرصه کشاورزی و منابع طبیعی در سطح کشور، جلب توجه مسئولان، تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران کشور به توانمندی‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی، ایجاد زمینه برای ارائه

ویژگی‌های مشترک راهبردهای ترویج کشاورزی است. یکی از اهداف این راهبرد نشر فناوری‌ها و شیوه‌های نوین در بین جمعیت خرده‌مالکان در جهان است (فرانزل و همکاران، ۲۰۱۳). کشاورزان نمونه، کشاورزانی هستند که توسط مؤسسات محلی به‌عنوان الگوی دیگر کشاورزان انتخاب می‌شوند و می‌توانند در توسعه کشاورزی نقش مهمی ایفا کنند (بنینکاسا، ۲۰۱۹). این روش، شامل شناسایی کشاورزانی است که روش‌ها، نگرش‌ها و عملکرد حرفه‌ای آنها به مراتب برتر از دیگران است، به طوری که می‌توان آنها را به‌عنوان الگو و نمونه برای سایرین معرفی کرد. مقصود از انتخاب کشاورز نمونه، نشان دادن روش‌ها و عملیات مناسب کشاورزی از طریق تاکید بر عملکرد کشاورز نمونه در محل، ترغیب ارباب‌رجوع به پذیرش روش‌های بهتر کشاورزی و ایجاد یک محیط مناسب یادگیری است (شعبانعلی فمی، ۱۳۸۸).

استفاده از کشاورزان نمونه از ویژگی‌های دیرینه اقدامات ترویج در جهان بوده است که از سابقه آن در بخش‌هایی از آمریکای لاتین و فیلیپین به دهه ۱۹۵۰ باز می‌گردد (سلنر و همکاران، ۱۹۹۷). با این حال، گسترش این امر در شبکه‌های ترویج در بسیاری از مناطق آسیایی و آفریقایی، تا حد قابل توجهی میراثی از رهیافت ترویجی آموزش و دیدار (I&V) است که در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ توسط بانک جهانی توسعه یافت. پس از دوران اوج این رهیافت نیز استفاده از کشاورزان نمونه همچنان ابزاری مهم در موفقیت استراتژی‌های ترویج به‌شمار می‌رود. این مساله به این دلیل است که مشکلاتی چون دسترسی و ارتباط بین محققان کشاورزی، مروجان و جوامع روستایی که به خاطر آن رهیافت آموزش و دیدار طراحی شده بود همچنان پابرجاست. در عین حال، استفاده از نمایندگان جامعه روستایی برای اجرای طرح‌ها و برنامه‌های ترویجی در حد وسیع، ابزاری مقرون به صرفه برای رسیدن به مخاطبان بیش‌تر در شرایط کمبود منابع مالی به‌شمار می‌رود (موسی و همکاران، ۲۰۱۳).

رویکرد کشاورز به کشاورز (Farmer-to-Farmer) که در زمینه‌های مختلف ترویج مورد استفاده قرار می‌گیرد،

تا حدی میراث دار کشاورزان نمونه در نظام آموزش و دیدار است که پیش فرض اصلی آن این است که کادر مربیان کشاورزی «توسط مروجان آموزش می‌گیرند و به نوبه خود دانش و مهارت‌های خود را با دیگر کشاورزان جامعه به اشتراک می‌گذارند». در عین حال، رویکرد کشاورز به کشاورز، ویژگی‌های مشارکتی بسیار بیشتری دارند. در این رویکرد، هدف این است که کشاورزان نمونه به‌عنوان مجرای اطلاعاتی از کشاورزان به مسئولان ترویج درباره حل مسئله و سازگاری‌های محلی برای ایجاد یک سیستم پویاتر و تقاضامحور عمل کنند. بسیاری از الگوهای کشاورز به کشاورز مدعی هستند که جوامع یا سازمان‌های کشاورزان باید به جای مروجان، نقش اصلی را در انتخاب کشاورز نمونه ایفا کنند.

آن چه بیش‌تر در منابع خارجی درباره کشاورزان نمونه ارائه شده است، اغلب درباره کارکرد فردی این کشاورزان در توسعه کشاورزی و کمک به فعالیت‌های ترویجی است. در این زمینه گفته شده است؛ کشاورزان نمونه ممکن است دو نقش در توسعه کشاورزی ایفا کنند. نخست اینکه کشاورزان نمونه با به‌کارگیری یک روش یا فناوری جدید به‌صورت عملی در سطح واحد تولیدی خود و نمایش آن، به‌عنوان یک نقطه شروع و ورود به جامعه محلی برای اشاعه وسیع‌تر روش یا فناوری جدید یاد شده عمل می‌کنند. زیرا این امر سبب می‌شود تا دیگر بهره‌برداران فعالیت یاد شده را در شرایط واقعی در سطح مزرعه مشاهده کنند و نسبت به پذیرش و به‌کارگیری آن راغب‌تر شوند. دوم، اینکه می‌توانند اعضای جامعه را در بهره‌گیری از فناوری جدید راهنمایی کنند و به رفع مشکلات احتمالی پیش آمده در اجرای روش‌های جدید کمک کنند. در این حالت، کشاورزان نمونه به‌عنوان یک منبع دانش در جامعه محلی به ارائه خدمت می‌پردازند و در عین حال به سازگار کردن نوآوری‌های کشاورزی در شرایط محلی نیز کمک می‌کنند. بر این اساس، کشاورزان نمونه نقشی اساسی در فرایند انتقال دانش ایفا می‌کنند و از طریق آن، فنون جدید در بین طیف وسیعی از بهره‌برداران هدف نشر داده می‌شود (تیلور و بی‌هاسم، ۲۰۱۸). همچنین گفته شده است که کشاورزان نمونه به‌عنوان

یک الگو و پیشرو در زمینه پذیرش نوآوری کشاورزی در بین سایر کشاورزان نگریسته می‌شوند (تیلور، ۲۰۱۸). جامعه محلی اکثر این افراد را به دلیل فعالیت‌های اقتصادی و روابط اجتماعی مطلوب به خوبی می‌شناسند. البته لازم به ذکر است که بدون برخورداری از جایگاه و وجهه اجتماعی قابل قبول، احتمال الگو گرفتن سایر کشاورزان از کشاورزان نمونه امری بعید است (استون، ۲۰۱۶). کشاورز نمونه زمانی به عنوان الگو پذیرفته می‌شود که علاوه بر برخورداری از عملکرد فنی مطلوب، از اخلاق و جایگاه اجتماعی خوبی برخوردار و مورد احترام دیگران باشد تا بتوان آنها را به تبعیت داوطلبانه از وی ترغیب کرد. در دیگر کشورها نیز تجربیاتی در این زمینه وجود دارد، به طور مثال در کشور کره، به این روش توجه خاصی می‌شود و کشاورزان نمونه برگزیده و تحت حمایت و تعلیم فشرده دولت قرار می‌گیرند تا در آینده نزدیک نقش «مروج کشاورزی داوطلب و غیررسمی» را ایفا نموده و موجب تسهیل خدمات ترویجی شوند (شعبانعلی فمی، ۱۳۸۸).

یکی از نقش‌های اصلی پیش‌بینی شده برای کشاورزان نمونه، ایفای نقش محوری در امر انتقال دانش و نوآوری‌های کشاورزی از بخش تحقیقات و ترویج کشاورزی به طیف وسیعی از کشاورزان است. کشاورزان نمونه به عنوان یک راهکار موثر در زمینه حل مشکلات همیشگی مطرح شده در زمینه اثربخشی محدود نظام‌های ترویج مرسوم و دولتی به شمار رود (چمبرز و همکاران، ۱۹۸۹؛ لوئیس، ۲۰۰۴ و استون، ۲۰۱۶).

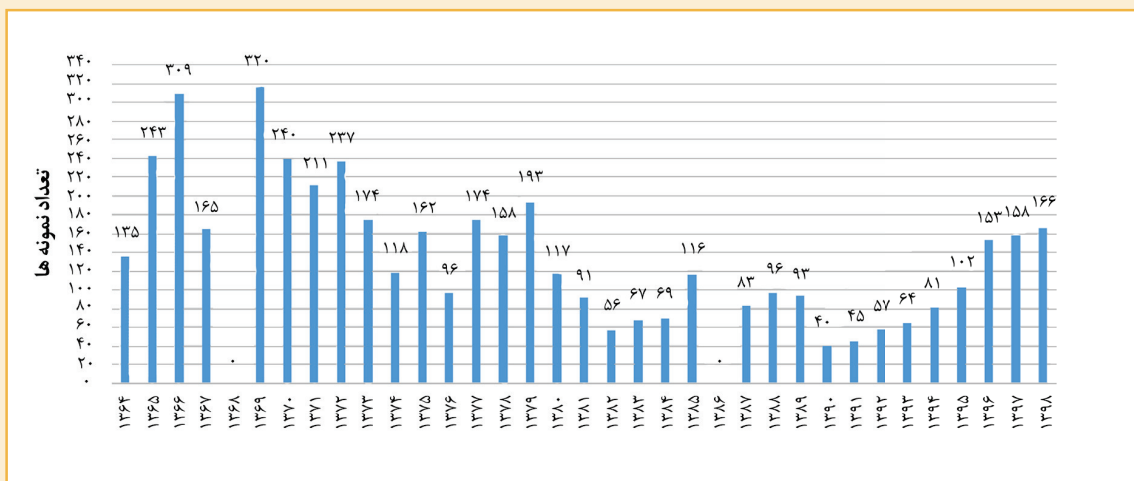
در فرآیند انتقال دانش، برای کشاورزان نمونه معمولاً چهار نقش اصلی در نظر گرفته می‌شود. البته ممکن است درجه اهمیت هر یک از آنها متفاوت باشد: (الف) به عنوان مدیر «مزرعه الگویی» که در آن محصول جدید کشت یا از فن‌آوری جدید استفاده می‌شود و برای مشاهده دیگر بهره‌برداران در نظر گرفته می‌شود؛ (ب) فراهم آوردن یک محل گردهمایی که در آن کشاورزان محلی برای آموزش توسط مروجان به مزرعه کشاورز نمونه می‌آیند (ج) نقش آموزش مستقیم که در آن کشاورز نمونه از فن‌آوری‌های جدید در مزرعه‌های کشاورزان دیگر پشتیبانی می‌کند. به عنوان مثال، عیب‌یابی فناوری جدید و (د) نقش فشار همتایان که در آن کشاورزان نمونه

به صراحت یا به‌طور ضمنی یک استاندارد اجتماعی برای عملیات کشاورزی تعیین می‌کنند که کار و عملکرد دیگر کشاورزان بر اساس آن قضاوت می‌شود. در نهایت اینکه این فرآیند انتقال دانش یک‌سویه نیست، بلکه کشاورزان نمونه می‌توانند اطلاعات مناسبی را در اختیار محققان کشاورزی و یا مروجان قرار دهند. این جریان معکوس می‌تواند به عنوان منبع مفیدی در خصوص شناسایی و انتقال فرصت‌ها و محدودیت‌های موجود در عرصه تولید و یا موانع بوم‌شناسی و یا فرهنگی موجود در زمینه عدم پذیرش مناسب فناوری‌های جدید از سوی کشاورزان، به‌شمار آیند. به‌ویژه اینکه برخی از محققان فعال در مؤسسات تحقیقاتی دولتی ارتباط کم‌تری با عرصه و نیازهای واقعی بهره‌برداران دارند و کشاورزان نمونه می‌توانند به عنوان عنصر واسط و یا رابط برای انتقال اطلاعات از جوامع محلی و نیازهای واقعی بهره‌برداران به محققان عمل نمایند. با این حال، نقش کشاورزان نمونه فراتر از انتقال صرف دانش فنی است و علاوه بر آن، می‌توانند نقش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی بسیاری را به عنوان عنصری از شبکه‌های ترویج کشاورزی بر عهده گیرند.

◀ خلاصه‌ای از پیشینه انتخاب و تجلیل از نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی در ایران

بنا به ضرورت و اهمیت، فرآیند انتخاب و تجلیل از نمونه‌های بخش کشاورزی در کشور ما نیز از پیشینه به نسبت طولانی برخوردار است که از سال ۱۳۶۴ در وزارت کشاورزی وقت در ۸ رشته و با انتخاب ۱۳۵ نمونه ملی آغاز شد. در نمودار (۱)، تعداد نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی منتخب از ابتدای این فرآیند یعنی سال ۱۳۶۴ تاکنون ارائه شده است. همانطور که در این نمودار ملاحظه می‌شود، فرآیند انتخاب و تجلیل از نمونه‌ها طی سال‌های مختلف، تغییرات تقریباً زیادی از بعد تعداد منتخبان داشته است که بررسی دلایل آن خارج از محدوده موضوعی این نوشتار است. سی و چهارمین دوره مراسم انتخاب و معرفی نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی نیز در

کشاورزی و نمونه‌های ملی در زیربخش‌های مختلف، توسط مؤسسه آموزش و ترویج کشاورزی سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی در روز سه‌شنبه ۲۴ دی‌ماه سال ۱۳۹۸ در مرکز همایش‌های بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران (سالن اجلاس سران) برگزار شد (تصویر شماره ۲).

نمودار ۱: تعداد نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی از ابتدا تاکنون

تصویر شماره ۱: تجلیل از کشاورزان نمونه ملی، سالن اجلاس سران، دی ماه ۱۳۹۸

- مهم‌ترین اهداف شناسایی، انتخاب و تجلیل از نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی عبارت‌اند از:
- ارج نهادن به زحمات و تلاش روستاییان، تولیدکنندگان و بهره‌برداران بخش کشاورزی و منابع طبیعی؛
  - ارتقای شأن و جایگاه حرفه‌ای و اجتماعی شغل کشاورزی در سطح جامعه؛
  - ایجاد انگیزه و رقابت سالم میان شاغلان بخش کشاورزی و منابع طبیعی و تشویق آنان به ادامه فعالیت سازنده تولیدی؛

- معرفی الگوی عملی و قابل اعتماد در بین تولیدکنندگان، روستاییان و عشایر به منظور الگوبرداری سایر تولیدکنندگان و بهره‌برداران؛

- طرح مسائل و مشکلات روستاییان در سطوح ملی، استانی، شهرستانی و محلی با مسئولان مربوطه؛
- فراهم نمودن زمینه مساعد برای تبادل تجربیات بین کشاورزان نمونه (معاونت ترویج، ۱۳۹۵).

شناسایی و انتخاب نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی در واقع یک «برنامه فرابخشی» است که بنابه ماهیت و ماموریت آن یک فعالیت ترویجی است که از ابتدا، با راهبری «ترویج» انجام شده است به طوری که از سال ۱۳۶۴ این فرآیند در وزارت کشاورزی سابق آغاز شد، در ادامه از سال ۱۳۷۱، وزارت جهاد سازندگی نیز اقدام به انتخاب نمونه‌های ملی می‌کرد که با ادغام دو وزارتخانه در سال ۱۳۷۹، این فرآیند در وزارت جهاد کشاورزی تا به امروز ادامه داشته است. در حال حاضر نیز، این برنامه، از نظر جایگاه سازمانی در سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی و مؤسسه آموزش و ترویج کشاورزی قرار دارد و تمام فعالیت‌ها، طی فرآیندی خاص و با سازمان کار ویژه‌ای با عنوان «ستاد انتخاب نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی» در سطوح ملی و استانی نظارت و مدیریت می‌شود. به منظور پشتیبانی از سیاست‌ها و طرح‌های شاخص وزارت جهاد کشاورزی، این ستاد هر ساله پس از برگزاری مراسم معرفی و تجلیل از نمونه‌های ملی، طی مکاتباتی با کلیه معاونت‌ها، موسسات و سازمان‌های ستادی برای برنامه‌ریزی و تعیین، اصلاح، حذف و یا تغییرات احتمالی در رشته‌های مورد نظر هر بخش در سال آتی نظرخواهی می‌کند. بر همین اساس، فرم‌های ارزیابی به صورت کاملاً «مشارکتی» و با حضور نمایندگان تام‌الاختیار بخش‌های مختلف ترویج، مؤسسات تحقیقاتی، معاونت‌های اجرایی و سازمان‌های مربوطه (با ابلاغ رسمی بالاترین مقام دستگاه مربوطه) طراحی و اصلاح و به استان‌ها ارسال می‌شود که پس از تکمیل آن توسط همکاران پرتلاش در سطوح دهستان (مراکز جهاد کشاورزی) و بررسی آن در سطوح شهرستان و استان، شایسته‌ترین نامزدها برای رقابت در سطح ملی به دبیرخانه ستاد انتخاب نمونه‌ها، مستقر در دفتر ترویج

دانش و فناوری کشاورزی ارسال می‌شود. پس از آن، با بررسی فرم‌ها و مستندات مربوطه در جلسات متعدد کمیته‌های فنی، انجام بازدیدهای میدانی از واحد تولیدی و انجام مصاحبه حضوری با تولیدکننده یا بهره‌بردار، مصاحبه با مدیران مرتبط در سطوح استان و شهرستان و مجدداً برگزاری جلسات کمیته فنی با حضور نمایندگان معاونت‌ها، موسسات و سازمان‌های مختلف، نفرات برگزیده انتخاب می‌شود و در مراسمی مورد تجلیل قرار می‌گیرند. گفتنی است، در سطح استان‌ها نیز همه‌ساله مراسم مشابهی به این منظور برگزار می‌شود.

◀ ابعاد، دستاوردها و پیامدهای انتخاب و تجلیل از نمونه‌های کشاورزی و منابع طبیعی کشور

گرچه شاید تصور بر این باشد که با برگزاری مراسم تجلیل از نمونه‌ها این فعالیت خاتمه می‌یابد، اما همانطور که پیشتر نیز اشاره شد، این فرآیند، یک فعالیت شاخص ترویجی است که دارای ابعاد مختلفی است که توجه کافی به آنها می‌تواند در سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی، راهگشای بخشی از مشکلات باشد. بر این اساس، در ادامه، به برخی از ابعاد، دستاوردها و پیامدهای شاخص این برنامه اشاره می‌شود:

- **اهمیت و ابعاد:** انتخاب و تجلیل از نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی، رویدادی در «سطح ملی» است. از این نظر، جزء معدود فعالیت‌های وزارت جهاد کشاورزی است که معمولاً بالاترین مقام دولتی (رییس جمهور محترم) در آن حضور می‌یابد و گزارش‌های آن را از نزدیک دنبال می‌کند. در سال‌های گذشته، برنامه طی چند روز برگزار می‌شد و نمونه‌های ملی، دست‌اندرکاران برنامه و مسئولان محترم وزارت جهاد کشاورزی حتی به حضور «مقام معظم رهبری» نیز شرفیاب می‌شدند. همچنین این برنامه به صورت زنده از شبکه‌های ملی سیمای جمهوری اسلامی ایران پخش می‌شود و دارای پوشش خبری و رسانه‌ای در سطح ملی است. شایان ذکر است، پس از برگزاری برنامه ملی، این برنامه در سطح استان‌های مختلف نیز هر ساله با حضور مقالات ملی و استانی برگزار می‌شود (تصویر شماره ۲).

تصویر شماره ۲: برگزاری برنامه تجلیل از نمونه ملی بخش کشاورزی با حضور ریاست محترم جمهور

کمیته‌های فنی و بهره‌گیری از توان علمی کارشناسان خبره و زبده هر یک از زیربخش‌های مختلف و با مشارکت معاونت‌ها و سازمان‌های تخصصی مرتبط، نمایندگان خبرگان کشاورزی و پس از طی مراحل گزینش در سطح شهرستان و استان انجام می‌شود.

- یک فعالیت ترویجی اثربخش: همانطور که گفته شد، انتخاب و تجلیل از نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی در سطح بین‌المللی نیز به‌عنوان یک فعالیت ترویجی اثربخش مورد توجه قرار دارد که این امر در کشور در حدود ۳۴ سال است که به‌عنوان یک فعالیت ترویجی به‌طور مستمر پیگیری می‌شود و دارای پیامدهای مثبتی بوده است. «الگوسازی از کشاورزان نمونه» و تشویق عموم کشاورزان به بهره‌گیری از دانش و فنون کشاورزی نوین و البته پایدار از جمله کارکردهای ترویجی این برنامه است. در این زمینه گفتنی است، سازوکار مدون و علمی از سوی مؤسسه آموزش و ترویج کشاورزی برای نهادینه کردن این الگوسازی طراحی و پیاده شده است. بدین ترتیب که بر اساس «رهیافت یادگیری افقی (Horizontal Learning)» و «مدل ترویج

- گستردگی و جامعیت: برنامه انتخاب و تجلیل از نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی جزء معدود برنامه‌هایی است که به‌صورت جامع تمامی فعالیت‌های معاونت‌ها و سازمان‌های ستادی و همچنین استان‌ها، شهرستان‌ها و دهستان‌ها (پهنه‌های تولیدی) را در همه زیربخش‌های تولیدی و خدماتی بخش کشاورزی و منابع طبیعی و جوامع روستایی و عشایری تحت پوشش خود قرار می‌دهد و خروجی آن نمونه‌هایی با عنوان نمونه‌های شهرستانی، استانی و ملی است. بدین ترتیب، این فرآیند، فرصت و محمل بسیار مناسبی است تا همه زیربخش‌ها توانمندی‌های خود را به مخاطبان درونی و بیرونی وزرات جهاد کشاورزی عرضه کنند.

- فنی و تخصصی بودن فرآیند: از آنجایی که نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی شامل کلیه تولیدکنندگان و بهره‌برداران زیربخش‌های مختلف وزارت جهاد کشاورزی است، بنابراین وجود سازوکاری برای انتخاب فنی و کارشناسی تولیدکنندگان نمونه ضروری است تا از این رهگذر بتواند از تزییع حقوق کشاورزان جلوگیری کند. به‌طور خلاصه، این مهم از طریق تشکیل

کشاورز به کشاورز»، تشکیل «کانون‌های یادگیری» به‌عنوان یکی از راهبردهای نظام ترویج برای گسترش نفوذ دانش در بخش با بهره‌گیری از ظرفیت کشاورزان نمونه از سال ۱۳۹۳ ابلاغ و به اجرا درآمده است. این کانون‌ها به‌طور خلاصه محلی برای بهره‌مندی سایر کشاورزان از تجربه و دانش «کشاورزان نمونه» زیر نظر کارشناسان، مروجان و محققان هستند که از سال ابلاغ تاکنون، حدود ۱۹۳۸ کانون یادگیری با این رویکرد در کشور ایجاد شده است.

علاوه بر این، مستندسازی فعالیت‌های نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی در قالب کتابچه که هر ساله به‌صورت فیزیکی و مجازی منتشر و در سطح کشور توزیع می‌شود، ضمن ایجاد انگیزه و رضایت خاطر در منتخبان، سبب تهییج و تشویق دیگران نیز می‌شود. ضمن اینکه در این کتابچه، علاوه بر معرفی زیربخش‌های مختلف، سیاست‌ها و برنامه‌های مهم و آمار و اطلاعات به‌روز هر زیربخش، مرجعی برای معرفی نمونه‌ها، ارائه شاخص‌های موفقیت و اقدامات کلیدی که سبب انتخاب آنها شده است نیز به‌شمار می‌رود که این امر کاملاً جنبه آموزشی داشته و تحلیل‌های مقایسه‌ای ارائه شده، علاوه بر بهره‌برداران، می‌تواند مورد استفاده کلیه کنشگران بخش کشاورزی قرار گیرد و می‌تواند نشانگر عملکرد بخش‌های مختلف و فاصله گاه قابل توجه بین وضعیت موجود و مطلوب نیز باشد.

- ایجاد رقابت در بخش کشاورزی و منابع طبیعی:

برگزاری هر ساله برنامه انتخاب و تجلیل از نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی در سطح ملی و استانی، سبب ایجاد رقابتی سالم و سازنده در بین کنشگران بخش کشاورزی و منابع طبیعی از جمله بهره‌برداران، کارشناسان و مدیران سطوح مختلف شده است و به‌نوعی بیان کاری هر استان به‌شمار می‌رود. لذا این امر سبب ایجاد نوعی پویایی و تحرک در بخش کشاورزی و منابع طبیعی کشور شده است.

- معرفی بخش کشاورزی و منابع طبیعی در

سطح جامعه: با توجه به اهمیت ویژه برنامه شناسایی، انتخاب و تجلیل از نمونه‌های ملی بخش کشاورزی و منابع طبیعی و پوشش خبری و رسانه‌ای آن، این برنامه

فرصت بسیار مناسبی است تا وزارت جهاد کشاورزی عملکرد مجموعه وزارتخانه و زیربخش‌های مختلف آن را در سطح جامعه معرفی و اهمیت این بخش را به نمایش بگذارد. در حقیقت این برنامه فرصتی است تا بخش کشاورزی و منابع طبیعی و ظرفیت‌های آن به آحاد افراد جامعه و به‌خصوص مسئولان کشور معرفی شود. بنابراین، این برنامه می‌تواند نه تنها تصویر گاه نامطلوبی که به‌دلایل مختلف در ذهن برخی از مردم و مسئولان نسبت به بخش کشاورزی و کشاورزان نقش بسته است را بهبود دهد، بلکه کشاورزی را به‌عنوان بخشی دانش‌بنیان، قابل اتکا و پویا و یکی از ارکان استقلال و خودکفایی کشور به‌تصویر بکشد. تهیه برنامه تلویزیونی «قهرمانان تولید» با محوریت کشاورزان نمونه و بخش آن از شبکه‌های ملی صدا و سیمای جمهوری اسلامی از مصداق‌های این مهم است. معرفی اصولی و مناسب بخش کشاورزی به جامعه و از جمله مسئولان تصمیم‌ساز بلندپایه کشور، زمینه‌ساز چانه‌زنی مؤثر در راستای احقاق مطالبات برحق این بخش را در برابر مراجع قانونی و سیاستگذاری تسهیل خواهد کرد. کما اینکه همه ساله این فعالیت در بخش‌های مختلف دیگر از جمله صنعت و معدن، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزارت آموزش و پرورش و غیره نیز برای تجلیل از منتخبان، انجام می‌شود. بنابراین، جا دارد با توجه به مخاطب چند میلیونی بخش کشاورزی، جامعه روستایی، عشایری و بهره‌برداران عرصه‌های منابع طبیعی و تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بخش‌های یاد شده در کشور، این برنامه به شکل گسترده‌تری نیز برگزار شود.

- تجلیل از کشاورزان پیشرو: یکی دیگر از کارکردهای برنامه‌های نمونه تجلیل از کشاورزان پیشرو است که متأسفانه در کشور کم‌تر مجال برای تقدیر و ارج نهادن بر زحمات آنان فراهم است (تصویر شماره ۳).

تصویر شماره ۳: تقدیر ریاست محترم جمهور از کشاورزان نمونه ملی

ترویج و تحقیقات هستند. بدین ترتیب، با ارتقاء و توانمندسازی این گروه از کشاورزان، اهمیت و جایگاه، تحقیق، آموزش و ترویج کشاورزی و کارکردهای این نهادها در کشور برجسته تر می شود (م.ش. تیلور و بیهاسم، ۲۰۱۸). (تصویر شماره ۴).

- بهبود جایگاه ترویج و آموزش و تحقیقات کشاورزی: کشاورزان نمونه عموماً کشاورزان پیشروی هستند که به نحو بارزی از دانش بومی و نوین بهره می گیرند و ارتباط مناسبی با مروجان و کارشناسان و محققان بخش کشاورزی دارند. اینان مصداق‌های مناسبی برای مستندسازی موفقیت طرح‌های

تصویر شماره ۴: بازدید ریاست محترم جمهور از دستاوردهای سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

هر ساله با بهره‌گیری از مشورت بخش‌های تخصصی و تحقیقاتی متناظر با هر رشته بازمینی و بروزرسانی می‌شوند و یکی از مواردی که هر سال در این فرم‌ها انعکاس می‌یابد؛ سیاست‌های وقت وزارت جهاد کشاورزی است. این سیاست‌ها، از جمله عوامل مهم و تأثیرگذار

- تأکید و ترویج سیاست‌های اصلی و کلان وزارت جهاد کشاورزی: این امر یکی از تأثیرات ضمنی برنامه انتخاب نمونه‌ها است که عمدتاً به‌طور خاص از طریق فرم‌های ارزیابی نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی انجام می‌گیرد. این فرم‌ها

- برگزاری نشست‌های تخصصی: هر ساله در جنب مراسم تجلیل از نمونه‌های ملی کشاورزی و منابع طبیعی، نشست‌های تخصصی با حضور بالاترین مقامات مسئول در زیربخش‌های تخصصی و با حضور نمونه‌های آن زیربخش که به نوعی نماینده گروه بزرگی از بهره‌برداران هستند برگزار می‌شود که در آن، ضمن بحث و تبادل نظر فنی و تخصصی بین حاضران، مطالبات، مسائل و مشکلات و درخواست‌های بهره‌برداران به صورت کاملاً مستقیم و بلاواسطه مطرح و پیگیری می‌شود که تقریباً چنین فرصتی در سایر شرایط کم‌تر فراهم می‌شود (تصویر شماره ۵).

در کسب نمره و انتخاب نامزدها است. ارسال فرم‌های ارزیابی نمونه‌ها، تا پایین‌ترین سطح عملیاتی وزارتخانه یعنی دهستان‌ها و پهنه‌های تولیدی باعث انعکاس این سیاست‌ها در فرم‌های ارزیابی کاندیداها، سبب مورد توجه قرار گرفتن آنها در برنامه‌های کاری بهره‌برداران و دست‌اندرکاران مجموعه وزارت جهاد کشاورزی می‌شود. علاوه بر این، تعیین رشته‌های جدید مبتنی بر تغییرات علمی و فناوری و سیاست‌های اصولی وزارت جهاد کشاورزی از دیگر ابزارهایی است که در برنامه انتخاب نمونه‌ها امکان برجسته کردن این سیاست‌ها را فراهم می‌کند.

تصویر شماره ۵: نشست تخصصی معاونان محترم وزیر جهاد کشاورزی با تولیدکنندگان نمونه ملی

◀ جمع‌بندی

مهم دیگر این است که اگرچه این فرآیند دارای دستاوردهای بسیاری بوده است، اما شاید به دلیل عدم مستندسازی کافی و همچنین عدم انجام پژوهش‌های علمی، اثربخشی این برنامه در توانمندسازی سایر تولیدکنندگان و بهره‌برداران بخش کشاورزی و منابع طبیعی، به خوبی برجسته نشده است. این مسأله، ورود پرنگ‌تر پژوهشگران و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دارای تخصص در زمینه ترویج و آموزش کشاورزی و توسعه روستایی را می‌طلبد و در این راستا می‌توان موضوعات و مسائل پژوهشی مناسبی تعریف کرد. در پایان خاطر نشان می‌سازد، این فرآیند نیز به‌مانند هر برنامه اجرایی، خالی از نقص نیست که در این راستا، هر ساله ستاد ملی انتخاب نمونه‌ها با همکاری متخصصان و کارشناسان معاونت‌ها و موسسات مختلف نسبت به اصلاح محتوا و فرآیندها در جهت بهبود امور اقدام نموده است. از لحاظ اجرایی نیز در سال‌های اخیر اقدامات مناسبی برای چابک‌سازی این فرآیند انجام و در حال پیگیری که می‌توان به طرح مکانیزه کردن فرآیند ارسال فرم‌های ارزیابی نمونه‌ها اشاره کرد. با این حال چنان که تعیین و مستندسازی دستاوردهای این برنامه نیازمند پژوهش و بررسی است؛ شناسایی نواقص و نقاط ضعف کل فرآیند نیز نیازمند انجام پژوهش‌های جامع و تخصصی است تا از این رهگذر بتوان این برنامه را به شکل بهتری برگزار کرد و دستاوردها و پیامدهای هر چه بیش‌تری برای بخش کشاورزی و ترویج کشاورزی به ارمغان آورد.

برنامه انتخاب و معرفی نمونه‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی کشور به‌عنوان یکی از برنامه‌های با سابقه نسبتاً طولانی ۳۴ ساله دستاوردها و پیامدهای گوناگونی برای بخش کشاورزی و از جمله ترویج کشاورزی داشته است. به‌طور خلاصه این برنامه کارکردهایی مانند «ایجاد رقابت در بخش کشاورزی و منابع طبیعی»، «معرفی بخش کشاورزی و منابع طبیعی و ظرفیت‌ها و دستاوردهای آن به مردم، مسئولان و سیاستگذاران»، «تجلیل از کشاورزان پیشرو»، «بهبود جایگاه ترویج و آموزش و تحقیقات کشاورزی»، «ترویج سیاست‌های اصلی و کلان وزارت جهاد کشاورزی» و ایجاد «تعامل مستقیم بین کشاورزان و مسئولان ارشد وزارت جهاد کشاورزی» از طریق برگزاری نشست‌های تخصصی به همراه داشته است. بدین ترتیب این برنامه دارای دستاوردهای فنی، سیاستگذاری، ترویجی و اجتماعی - فرهنگی منحصر بفردی در سطح وزارت جهاد کشاورزی است و می‌تواند سبب ارتباط و تعامل هر چه بیش‌تر سطوح ستادی و عملیاتی وزارتخانه تا سطح پهنه‌ها و بهره‌برداران و احصاء مسائل و مشکلات و نیازهای واقعی بخش توسط کارشناسان ستادی از نزدیک شود. از سوی دیگر، اجرا و پیگیری این فرآیند در سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی می‌تواند به ظرفیت‌سازی و ایجاد بستری مناسب برای تعامل هر چه بیش‌تر با کلیه معاونت‌ها، موسسات و سازمان‌های ستادی و استانی و دیگر کنشگران کمک کند و باعث هم‌افزایی هر چه بیش‌تر توان کارشناسی همکاران مجموعه وزارت جهاد کشاورزی و اجرای هر چه بهتر سیاست‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی شود.

اما درعین حال، این برنامه دارای ظرفیت‌های بالای دیگری به‌ویژه از ابعاد ترویجی و پس از پایان برنامه تجلیل از نمونه‌ها است که مغفول مانده است. به‌عنوان مثال، از نمونه‌های ملی می‌توان به شکل گسترده‌تری در ایجاد کانون‌های یادگیری بهره‌گرفت و یا اینکه می‌توان برنامه‌های آموزشی بیش‌تری مانند تورهای بین‌المللی را به‌طور ویژه برای آنان تدارک دید. نکته

security? A socio-economic and political perspective.

Food Security, 6(2), 187-200.

Igiehon, N.O., & Babalola, O.O. (2017). Biofertilizers and sustainable agriculture: exploring arbuscular mycorrhizal fungi. *Applied microbiology and biotechnology*, 101(12), 4871-4881.

Leeuwis, C. (2004). *Communication for rural innovation: rethinking agricultural extension* (Third Edition). Blackwell, Oxford.

Musa, Y., Aboki, E., & Audu, I. (2013). The limitations and implications of training and visit (T&V) extension system in Nigeria. *Journal of Agriculture and Sustainability*, 4(1), 67-76.

Selener, D., Chenier, J., & Zelaya, R. (1997). *Farmer to farmer extension: lessons from the field*. International Institute for Rural Reconstruction, New York.

Stone, G.D. (2016). Towards a general theory of agricultural knowledge production: environmental, social, and didactic learning. *Culture, Agriculture, Food and Environment*, 38(1), 5-17.

Taylor, M., & Bhasme, S. (2018). Model farmers, extension networks and the politics of agricultural knowledge transfer. *Journal of Rural Studies*, 64, 1-10.

Yadav, R., & Pathak, G.S. (2016). Intention to purchase organic food among young consumers: Evidences from a developing nation. *Appetite*, 96, 122-128.

منابع

شعبانعلی فمی، ح. (۱۳۸۸). اصول ترویج و آموزش کشاورزی، تهران: انتشارات پیام نور، چاپ چهارم. لوئیس، س. و ون دن بن، آ. (۱۳۹۴). ارتباطات برای نوآوری روستایی: بازاندیشی در ترویج کشاورزی. ترجمه عبدالمطلب رضایی، احسان قلی فر و حسام‌الدین غلامی. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.

معاونت ترویج. (۱۳۹۵). آیین‌نامه و دستورالعمل اجرایی شناسایی، انتخاب و معرفی نمونه‌های ملی بخش کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، معاونت ترویج.

Ayele, K. (2016). Analysis of the characteristics of model farmers in the Ethiopian agricultural extension system. *International Journal of Agricultural Extension* 2311-8547.

Benincasa, P. (2019). Differences between model farmers and cooperatives in Ethiopian agricultural development: Evidence from the Create Project. Enschede: University of Twente.

Chambers, R., Pacey, A., & Thrupp, L.A. (1989). *Farmer first: farmer innovation and agricultural research*. Practical Action Publishing, London.

Franzel, S., Wambugu, C., Nanok, T., & Coe, R. (2013). The Model farmer' extension approach revisited: Are expert farmers' effective innovators and disseminators, proceedings of the conference on innovations in extension, November 15-18, 2011. CTA, Wageningen, Nairobi, Kenya.

Godfray, H., Charles, J., Beddington, J.R., Crute, I.R., Haddad, L., Lawrence, D., Muir, J.F., & Toulmin, C. (2010). Food security: the challenge of feeding 9 billion people. *Science*, 327 (5967), 812-818.

Grote, U. (2014). Can we improve global food